

Dušan Voglar

PRIMOŽ TRUBAR V ENCIKLOPEDIJAH IN LEKSIKONIH

Enciklopedije in leksikoni so posebna zvrst strokovnih knjig; osredotočajo se na pregledno urejeno posredovanje informacij in so po tej strani posebna stvaritev tako imenovane Gutenbergove galaksije.

01

01.01. Prevezemanje že objavljenih enciklopedij in leksikonov na internet še ni doseglo stopnje, ki bi približno ustrezala potrebam uporabnikov; razmišljanje o prenosu *Enciklopedije Slovenije* je še na stopnji osamljenih tipajočih razmišljanj; pri korpusih posameznih enciklopedij tudi še ni razvita nadgradnja (nenehno predelovanje in dodelovanje, dopolnjevanje, ažuriranje), kakršno omogoča spletna oblika, tiskana pa ne. Kljub naglo naraščajoči vlogi izmenjave informacij prek spleta so zato tiskane enciklopedije in leksikoni še vedno ugledni in pogosto uporabljeni informativni strokovni priročniki ter pomembno sooblikujejo vednost, izobraženost in nazore širokega kroga uporabnikov.

01.02. S tega izhodišča se lotevam – za začetek še omejenega – pregledovanja, ali in kako sta v različnih leksikonih in enciklopedijah obravnavana osebnost in delovanje Primoža Trubarja. Deloma postavljam v ospredje izhodišče, da je prvi začel uporabljati slovensko tiskano besedo in tiskano knjigo. Pri tem pa je pomembna ugotovitev, da je ni uporabljal kot preprosto, nediferencirano nabožno knjigo, temveč v zelo diferenciranih zvrsteh: kot nosilko izvirnega besedila ali prevoda ali priredbe, kot učbenik, pesniško zbirko in pesmarico z

notami, pridigarški in duhovniški priročnik, razširjevalko verskih, refleksivnih in leposlovnih besedil, posredovalko teološkega traktata ali monografije, kodeks upravnih in zakonodajnih predpisov, verodostojni kanon, zbirko strokovnih podatkov in opisov, koledar, nosilko informacij, pripovedi in mnenj o polpreteklem in sodobnem dogajanju, prostor za nagovarjanje, slavljenje, prošnjo, sporočanje, razpravljanje, zagovor, disput, polemiko in blasfemijo. Pri Trubarju – oziroma pri Slovencih na začetku Gutenbergove galaksije – so namreč izoblikovane in največkrat tako ali drugače združene v eni knjižni enoti že vse te zvrsti evropske novoveške knjižne civilizacije ali t. i. Gutenbergovega obdobja, torej zvrsti, ki jih v t. i. postgutenbergovskem obdobju povzemajo različne spletne strani, portali, blogi ipd.

01.03. Opiram se tudi na dejstvo, da sta sprejem kake osebe v posamezni leksikon ali enciklopedijo in način njene obravnave dokaj zanesljiv in zgovoren odsev vrednotenja v bolj ali manj širokem krogu strokovnjakov. Zato pričakujem, da bodo nanizane najdbe že sproti in same spregovorile tudi o odnosu časa in prostora do Trubarja.

01.04. Pri tem ne pripisujem prevelike teže posameznim spodrslijem in napakam v podatkih. Čeprav: po svoje pa je vendarle zanimivo, koliko različic se pojavlja pri navajanju Trubarjevega rojstnega datuma – »8. 6. 1508«, »9. 6. 1508«, »9.? 6. 1508«, »junij 1508« (verjetno prav), »1508« (zares zanesljivo) – ali dneva smrti: »28. 6. 1586« (pravilno) in »29. 6. 1586«. Pogoste so tudi različice pri letnicah ob posameznih Trubarjevih službah in beneficijah. Menjavajoče se ali vzporedno ali celo zakasnelo pojavljanje letnic »1550« in »1551« za izid prvih slovenskih knjig je odsev dogajanja v stroki, ko je za nekaj časa bila pred drugo svetovno vojno uveljavljena letnica »1551«. Nekaj dvojnosti je opazne tudi pri navajanju naslovov »*Cerkovna ordninga*« in »*Slovenska cerkovna ordninga*«. Stroka je zaradi tiskarsko-knjigoveške pomanjkljivosti (knjiga nima običajne naslovnice) privzela za poimenovanje knjige čelni naslov na 1. strani, tj. »*Cerkovna ordninga*« (Weismann, 1973; Rajhman, 1982: 215; Vinkler, 2005: 636–637). Dvojnost se uveljavlja celo pri pisavi imena: »Primož Trubar« in »Primus Truber«. Naš letošnji slavljenec je vedno pisal »Truber«, samo leta 1550 »Trubar«, prav ta izjema pa je nazadnje postala v slovenski

stroki dogovorjeni kompromis (Rajhman, 1982: 206). V nemških in drugih tujih strokovnih delih je pogosto naveden kot »Truber«; strokovno najbolj utemeljen bi bil v enciklopedijah in leksikonih zapis z dvojnico, torej »Trubar« in »Truber«; tako je v nekaterih tujih leksikonih in v našem SBL.

02

Pravzaprav moram svoj pregled začeti s Trubarjem samim in z enim izmed njegovih del.

02.01. Njegova knjiga *Register und summarischer Inhalt aller der Windischen Bücher, die von Primo Trubero biss auff diß 1561. Jar in Truck gegeben seind* (Tübingen 1561; prepis v: Trubar, 1986: 44–48) je prva bibliografija slovenskih knjig, ob vsaki bibliografski enoti dodana vsebinska pojasnila pa jo približujejo leksikonskemu prikazu opusa kake osebnosti.

02.02. Na Slovenskem se bio-bibliografsko opisovanje izbrane skupine oseb po načelu, ki je vsaj v zametku leksikonsko, začel v vseobsežnem orisu vojvodine Kranjske *Die Ehre deß Herzogthums Crain* (1689) polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja. V dodatku (*Anhang*) k 6. knjigi v II. delu (Valvasor, 1689: 343–370) so namreč obravnavani v ločenih imenskih enotah – te niso urejene po abecedi, temveč po času delovanja – učeni pisatelji, ki »zoper temo prižigajo luči« (Valvasor, 1689: 343; isti, 1984: 147), med njimi tudi Trubar, Adam Bohorič in Jurij Dalmatin. V enoti o Trubarju (Valvasor 1689: 345–346; isti, 1984: 147–148) Valvasor čisto na začetku navede, da je bil »bivši kanonik v Ljubljani« in da »je l. 1531. začel tu v stolnici pridigati Lutrov nauk o obeh podobah obhajila in zagovarjati ženitev duhovnikov«. Na koncu enote pa s citatom iz Trubarjevega pisma (Valvasor govori o »zadnjem pismu« iz 1586; šlo naj bi za »danes izgubljeno« pismo; prim. Rupel, 1952: 68 in 83; Valvasor, 1689, 343; isti, 1984: 326; enak odstavek pa je v pismu iz 20. 12. 1579, gl. Trubar, 1986: 254 in 258) opozarja na postaje njegovega delovanja v Kranjski, Trstu in v pregnanstvu na Nemškem. V srednjem delu besedila Valvasor označi Trubarja za »učenega moža« in po omembi prevoda evangelijev in nekaj drugih knjig poudari, da »je torej začel in izumil pisanje kranjščine z latin-

skimi črkami in tisk z istimi črkami»; nekoliko pozneje, ob še nekaj Trubarjevih knjigah, pravi, da jih »je prevel v slovanščino in kranjščino«. Valvasor je vedel, da se ljudski slovanski jezik »uporablja v mnogih krajih tako na Štajerskem kakor na Koroškem in Kranjskem«, kakor je zapisal v enoti o Dalmatinu (Valvasor, 1984: 149). V enoti o Trubarju Valvasor opozori, da je Trubar omenjen »tudi v sumarični svetovni zgodovini Hermanna Fabronija Mosemanna« (prim. Valvasor, 1984: 324), ter prepíše iz nje daljši navedek o Trubarjevem sodelovanju v Ungnadovem biblijskem zavodu v Urachu in o tamkajšnjih hrvaških tiskih. – Dopolnila k tukajšnjim podatkom o Trubarju najdemo 7. knjigi v poglavjih 8–14 (Valvasor, 1689: 425–470), v katerih Valvasor na podlagi arhivskega gradiva piše o poteku reformacije in protireformacije na Kranjskem in v notranjeavstrijskih deželah; tu na več mestih – z nekaj popačenimi ali pomešanimi podatki – veliko govori tudi o Trubarjevem delovanju in pregnanstvu: o njegovem odmevnem pridiganju, o Textorjevem preganjanju Trubarja, o Trubarjevi vrnitvi leta 1561 in o njegovem uspešnem širjenju luteranstva, o zaslišanju pri škofu Seebachu, o cerkvenem redu in ustanovitvi stanovske šole, o Trubarjevem dokončnem izgonu iz Kranjske, o njegovem priporočilu Spindlerja za superintendenta ter celo o njegovih sinovih Primožu in Felicijanu. Med drugim ponovi in razširi pripoved o Trubarjevem pridiganju v Ljubljani. Navaja tudi, da je bilo Trubarju 1531 prepovedano pridigati v stolnici in da je 1532 začel pridigati v meščanski špitalski cerkvi (Valvasor, 1984: 165.) Morda je Valvasor tako pisal na podlagi arhivskih virov, morda pa je to pobral iz poznejših (1547) Textorjevih obtožb kanonika Trubarja in kanonika Pavla Wienerja, da delita obhajilo pod obema podobama in da se je Wiener poročil (Rupel, 1962: 58). Pripoved je pozneje podana tudi v Elzejevem sestavku o Trubarju (REPTK, 1885). – Pri navajanju Trubarjevih knjig je Valvasor očitno imel težave; bile so prepovedane in uničene in si jih ni mogel ogledati (Bohoričeva slovnica in Dalmatinova *Biblija* pa sta mu, kakor kaže, bili dostopni), zato so podatki opisni in nekoliko približni, saj jih je verjetno zbral iz Trubarjevih pisem in drugih listin v arhivu deželnih stanov. Navaja 8 bibliografskih enot. Razberemo lahko tele Trubarjeve knjige: *Ta celi Psalter Davidov* (1566), *Cerkovna ordninga* (1564), *Hišna postilla D.*

Martina Lutherja (1595), *Articuli oli dejli te prave stare vere kersčanske* (1562) in katekizem (brez letnice); podatek o evangelijskih bi se lahko nanašal na katero od delnih objav Trubarjevega prevajanja *Nove zaveze* ali pa na *Ta celi Novi testament* 1581in 1582. Kljub vsemu je od 26 Trubarjevih knjig omenil večino najpomembnejših, s katerimi je Trubar zidal »Cerkev Božjo tiga slovenskiga jezika« in s tem tudi temelje slovenske kulture. Valvasorjevo spoštovanje protestantskega književnega delovanja je ugotovljivo iz njegovega poudarjanja – nekaj desetletij po zmagi protireformacije – pomena Dalmatinove *Biblije*, ki je ob koncu 17. stoletja omogočala, kakor pravi v enoti o Dalmatinu, tudi rimskokatoliškim duhovnikom »pravilno po kranjsko povedati« odlomke iz *Svetega pisma* ter je bila torej temelj in merilo za kulturno izražanje v slovenščini.

02.03 V času po Valvasorju bi lahko med približke leksikonski obravnavi v najširšem pomenu besede prišteli nekaj bio-bibliografskih popisov (Munda, 1989: 40). V dialogiziranem vodniku po Semeniški knjižnici *Bibliotheca Labacensis publica* Janeza Gregorja Dolničarja (1715, rokopis) Trubar, ki je bil 1596 uvrščen na vatikanski indeks katoličanom prepovedanih knjig (Grdina, 1999: 378), razumljivo ni naveden, vendar pa je med književniki omenjen Bohorič (Lukman, 1959: 473).

02.04. V abecedno urejenem pregledu kranjskih književnikov *Bibliotheca carnioliae* (1803) Marka Pohlina, ki lahko velja za prvi slovenski leksikon o piscih in knjigah, je dobil Trubar precej obsežno geslo. Pohlina se je pri pisanju biografskega dela gesla zelo površno oprl na Valvasorjev sestavek v dodatku k 6. knjigi *Slave* (Valvasor, 1689). Navedel je letnico rojstva, nemško ime rojstnega kraja pa neprepoznavno popačil; omenil je Trubarjevo revščino v času šolanja, pevsko službo pri Bonomu in kanonikat (»1547«) v Ljubljani. Iz *Slave* je prevzel skupino življenjepisnih podatkov iz Trubarjevega pisma in končal biografijo z dostavkom: »+ l. 1586 v odpadništvu in krivo-verstvu.« Ni pa povzel nobene besede vsaj o tem, da je Trubar prvi začel izdajati knjige v slovenščini. V kar dolgem bibliografskem seznamu z napovedjo »Izdal je:« je navedel 14 enot, ker pa je v njem pomešal Trubarjeve knjige in hrvaške tiske iz biblijskega zavoda v Urachu in še dve Dalmatinovi knjigi iz Ljubljane, je neuporaben. Od

Trubarjevih knjig je mogoče prepoznati le *Ta celi Psalter Davidov* (1566) in *Hišno postillo* (1595). Njegov sestavek pomeni v primerjavi z Valvasorjevim – nazadovanje. (Pohlin, 1803: 302–303; isti, 2003: 566–567.)

02.05. Počasen razvoj leksikonistike na Slovenskem je bil neposredna posledica nasploh počasnega razvoja znanstvenega obravnavanja slovenstva. V prvi polovici 19. stoletja so nastajali šele prvi vpogledi v zgodovino slovenskega slovstva (J. Trdina), deloma povezani z obravnavo knjižnega jezika (V. Vodnik, J. Kopitar, F. S. Metelko); Kopitar je v uvodu k svoji slovnici (1808) navedel bibliografske podatke o dostopnih Trubarjevih knjigah, J. N. Primic pa je svojemu učbeniku dodal nemško napisani življenjepis Trubarja (Primic 1814, 142–145). V vednost o začetkih slovenskega slovstva so marsikaj prispevali tuji preučevalci (C. F. Schnurrer, J. Dobrovský). Jožef Kalasanc Erberg je v svojih zapiskih *Versuch eines Entwurfes zu einer Literar-Geschichte für Crain* (1825, rokopis; objava v: Uršič 1975: 17–194) obravnaval tudi slovenske protestantske književnike, zlasti Trubarja; navajal je izčrpne bibliografske podatke na podlagi ohranjenih izvodov knjig (Uršič, 1975: 10–13; na omembe v Erbergovem rokopisu opozarja osebno kazalo, 251.) V nemščini napisani biografsko-bibliografski pregled M. Čopa (1831, za načrtovano knjigo J. Šafárika/Šafařika), ki je visoko povzdignil Trubarja, je ostal v rokopisu in bil objavljen šele 1864. (Dolinar, 1992: 208–209.)

03

V drugi polovici 19. stoletja so v Slovenski matici po češkem zgledu – in celo z besedama, prevzetima iz češčine – snovali (1867–71) leksikonski *Naučni slovník* oziroma *Mali naučni slovník*, vendar ga niso mogli uresničiti (Munda, 1989, 40). Vzrok za opustitev prizadevanj za slovenski leksikon in s tem za izoblikovanje informacijskega priročnika je bil še zmeraj enak: predvsem prešibka razvitost zgodovinskih in sploh domoznanskih ved. Kratki pregledi slovstva so se pojavljali v dodatkih k slovnici (A. Janežič) in berilom, izjemoma samostojno (I. Macun, J. Kleinmayr); deloma so jih nadomeščali nizi biografskih esejev (F. Levec) in podobno. (Dolinar, n. m.) O Trubarju

in njegovem delovanju pa sta obširno pisala v nemščini L. T. Elze (1863) in A. Dimitz (1875). Ob 300. obletnici Trubarjeve smrti je v *Ljubljanskem zvonu* v nadaljevanjih izhajala razprava o začetkih slovenskega slovstva (Fekonja, 1886).

03.01 Bolj načrtno je zasnoval svoj niz biografsko-bibliografskih sestavkov o velikih možeh slovenskega slovstva Josip Marn v svojem periodičnem *Jezičniku* (priloga glasilu *Učiteljski tovariš*) v svežnju *Knjiga Slovenska v dobah XVI. in XVII. veka* (1883). Publikacija je blizu biografskemu leksikonu, vendar ostaja na meji med zgodovinopisnim pregledom literature in leksikonskim priročnikom. V predgovoru se Marn sklicuje na misel A. M. Slomška (1862), da so Trubar in drugi iz tistega časa »našo slovenščino obudili, ako so ravno nesrečno od prave vere zavili; Bog je njihove greške narodu našemu v dobro obrnil po neskončno modri svoji previdnosti« (Marn, 1883: 1). V sestavku o Trubarju dokaj natančno navede temeljne biografske podatke o šolanju in duhovniškem delovanju ter doda v nemščini citat iz Trubarjevega pisma (iz Valvasorja, gl. odstavek 02.02). Nato navede 18 Trubarjevih knjig z letnicami; pri večini knjig natančno navaja tudi Trubarjeve dolge podnaslove in razlage vsebine na naslovnica, pri nekaterih pa tudi citate iz predgovorov, na primer o načinu pisanja slovenščine v knjigah, skupaj z nagovorom »Lubi Slovenci«, in o različnosti slovenskega jezika v različnih deželah (evangelij 1555). V zadnji tretjini sestavka podaja z odlomki iz Trubarjevih del (prevod evangelija, božična pesem, molitev) zglede Trubarjevega jezika in sloga. (Marn, 1883: 2–4.)

03.02. Prave leksikonske in enciklopedijske informacije o Trubarju so Slovenci – in zainteresirani drugojezični posamezniki – našli do prve svetovne vojne le v nemščini in češčini. Za obravnavanje Trubarja v nemških leksikonih in enciklopedijah je s svojim raziskovanjem slovenskega protestantizma 16. stoletja in s svojim objavljanjem v drugi polovici 19. stoletja veliko storil nemški znanstvenik Ludwig Theodor Elze, pastor (1852–65) obnovljene evangeličanske občine v Ljubljani. V obsežni specialni strokovni enciklopediji *Real-Enzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* (1866¹, 1885²) je zato lahko v 16. zvezku 2. izdaje izšel njegov zelo dolg in izčrpen sestavek *Truber, Primus, in reformacija v Kranjski* (REPTK 1885: 56–64; samo o Trubarju

ok. 15 000 znakov). Pri pisanju za enciklopedijo se je Elze oprl predvsem na svojo knjigo o superintendentih v Ljubljani (Elze, 1863), pa tudi na Valvasorjevo opisovanje reformacije in protireformacije v Kranjski (gl. spredaj). Geslo o Trubarju se začne s kratkim orisom razmer v prvi polovici 16. stoletja in Trubarjevih prvih pridigarских nastopov (tj. v Loki pri Radečah in v Laškem); tu govori o verski nevednosti ljudstva, npravstveni propadlosti duhovništva, izpraznjenih čaščenjskih formah in praznoverju ter o zbiranju kroga evangeličansko usmerjenih mož ob Matiji Klombnerju (1527), potem pa poudari, da je Trubar začel 1530 pridigati »proti zlorabam v katoliški Cerkvi, zlasti proti učinkom domnevnih videnj nekaterih tamkajšnjih razvpitih žensk, in z jasnimi dokazi iz *Svetega pisma* in po napotkih krščanskega katekizma usmerjati ljudstvo k pravi pokori in spoznanju edinega Odrešenika Jezusa Kristusa«. Nato navede Elze izhodiščne življenjepisne podatke o šolanju in vplivu Petra Bonoma: »V odličnem in avstrijskemu humanističnemu krogu pripadajočem tržaškemu škofu Petru Bonomu je našel mladi, ne neizobraženi mož dobrohotnega zaščitnika in dobrotnika [...]«. Glede delovanja v Ljubljani v 30. letih (do 1540; Elze navaja kot začetek nedokazano letnico 1531) omenja Trubarjeve pridige v stolnici, njegovega luteransko usmerjenega somišljenika kanonika Pavla Wienerja in Trubarjevo zavzemanje »zoper neporočenost duhovnikov in podeljevanje Gospodove večerje v eni podobi, pa tudi za opravičenje samo z vero«. Dveh na to navezanih Elzejevih podatkov za ta čas (škofova prepoved Trubarju, da bi take nazore pridigal v stolnici; zato Trubarjevo pridiganje v mestni špitalski cerkvi sv. Elizabete, kjer se mu 1536 pri pridiganju evangelija pridruži Wiener) novejši raziskovalci ne prevzemajo, a se tudi ne opredeljujejo do njiju (prim. Rajhman, 1982: 206–207; Grdina, 1999, 373). O taki škofovi prepovedi in Trubarjevem pridiganju v špitalski cerkvi na dveh mestih piše Valvasor (gl. spredaj, 02.02). Za drugo Trubarjevo bivanje in pridiganje v Trstu (1540–42) Elze domneva čas po letu 1547, o njegovem drugem ljubljanskem obdobju pa točno navaja, da je bil 1542 imenovan za kanonika v Ljubljani in da ga je leta 1544 škof (tj. Textor) potrdil skupaj z Wienerjem za pridigarja v stolnici v nemščini in slovenščini. Po pojasnilih, da je zaradi Textorjevega pregnanjanja 1548 pobegnul na

Nemško in dobil z njegovim priporočilom še isto leto mesto pridigarja v Rothenburgu nad Taubero, si tu osnoval družino in se začel ukvarjati »tudi s tem, da bi svojim rojakom, ki jim ni več mogel pridigati, omogočil dostop do evangelija v njihovem slovenskem, dotlej nikoli zapisanem jeziku.« Elze poudari, da »se mu je to posrečilo« in sta 1550 izšli »prvi knjigi v tem jeziku: 1) Catechismus, 2) Abecedarium in mali katekizem, obe natisnjeni v Tübingenu z nemškimi črkami«. Nato omenja službovanje v Kemptenu, sodelovanje s Petrom Pavlom Vergerijem ml. in izid treh Trubarjevih knjig 1555 (evangelij po Mateju, abecedarij, katekizem). Sledi precej popoln seznam Trubarjevih knjig od leta 1557 do posmrtno izdane *Hišne postille*, skupaj 25 enot. Elze dokaj obširno opiše Trubarjevo zvezo s Stipanom Konzulom, delovanje v Ungnadovem biblijskem zavodu v Urachu in prevajanje nekaterih Trubarjevih knjig v hrvaščino, potem pa nadaljuje z natančnim in zanesljivim opisom vrha Trubarjevega duhovniškega delovanja, to je delovanja 1561–65 v Kranjski na položaju deželnega pridigarja in superintendenta. Pri tem opozarja na zaplete pred natisom *Cerkovne ordninge* (1564) in po njem, na utrjevanje evangeličanske verske občine in ustanovitev »evangeličanske deželne gimnazije« (1563), pa tudi na to, da je Trubar ob izgonu »zapustil svojo zbirko knjig svoji domovini, s čimer je ustanovil prvo javno knjižnico (z izposojajo knjig na podlagi pisnega potrdila itn.) v Kranjski«. Geslu dodaja seznam strokovne literature o Trubarju, v katerega je uvrstil svoja dela in dela drugih (J. Andreae, J. V. Valvasor, B. Raupach, C. F. Schnurrer, J. Dobrovský, J. Kopitar, H. C. W. Sillem, P. Radics, P. J. Šafárik, A. Dimitz, J. Kostrenčič). S tem sestavkom je Elze omogočil širšemu krogu nemško beročih evropskih strokovnjakov in drugih zainteresiranih temeljit vpogled v Trubarjevo delovanje in njegov pomen.

03.03. Toda v takrat bolj znanem, 60 zvezkov obsegajočem delu *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* (1855–91) Constanta von Wurzbacha, na primer, Trubarja ni. Urednik bi se leta 1883, ko sta prišla na vrsto 47. zvezek in z njim priložnost za Trubarja, lahko tako pri presojanju o uvrstitvi kot pri pisanju sestavka oprl na knjigo Theodorja Elzeja o superintendentih v Kranjski (Elze, 1863), ki je izšla na Dunaju, in zgodovino Kranjske A. Dimitza. In ne nazadnje:

spregledani (?) Trubar je bil pomembna in vplivna osebnost v dobršnem delu Notranje Avstrije in ne le v eni izmed habsburških dednih dežel. Za primerjavo z odnosom do Trubarja: Francetu Prešernu je v Wurzbachovem leksikonu posvečeno zelo obsežno geslo; tudi Janezu Trdini je namenil geslo, čeprav je ta sestavek v 47. zvezku skrajno pomanjkljiv; v njem pisec sam priznava, da je o Trdini zelo slabo poučen. (Wurzbach, 1883.)

03.04. Še bolj kot specialna protestantska *Real-Encyklopädie* (REPTK, 1885; gl. zgoraj) je bil v širšem krogu – in predvsem tudi med rimokatoličani – odmeven in uporabljan splošni nemški biografski leksikon *Allgemeine Deutsche Biographie*; Elze je prispeval obsežno geslo o Trubarju (ok. 10 300 znakov) tudi za 38. zvezek tega leksikona (ADB, 1894: 669–674). Primerjava z geslom v REPTK (gl. odstavek 03.02) pokaže tele glavne značilnosti: sestavek je zasnovan drugače; del stavkov je enakih, del pa je napisanih na novo; opuščen je bibliografski seznam Trubarjevih del. Na začetku gesla je podana uvodna oznaka: »Reformator v Kranjski, utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika in književnosti.« Začetek Trubarjevega delovanja je pojasnjen s širšim okvirom: »V Kranjski pa se je že nekaj let med izobraženci meščanskega stanu in duhovščine, zlasti stolnične duhovščine v Ljubljani, širilo k reformaciji nagibajoče se razpokošenje, in tako je prišlo do tega, da je T. sloves njegovih pridig pripeljal v Ljubljano in da je tu, okrepljen v svoji usmeritvi, nadaljeval pridiganje v enakem smislu v stolnici (1531).« V zvezi z umikom Trubarja iz Ljubljane leta 1540 Elze navaja, da so se meščani leta 1541 pritožili zaradi ukinitve slovenskih pridig v stolnici. Med vzroki za Textorjevo preganjanje 1547 Elze navaja, da sta Trubar in Wiener skrivaj delila Gospodovo večerjo pod obema podobama in da se je Wiener še enkrat poročil. Po Elzejevih podatkih so deželni stanovi po Trubarjevem umiku leta 1547 zaman prosili za dovoljenje, da se vrne. Po poudarku, da je Trubar napisal in dal natisniti prvi slovenski knjigi, je vse njegovo naslednje književno delovanje prikazano tako rekoč le z naštetjem zvrsti, z naslovom pa je omenjena samo še Luthrova *Hišna postila*. Zato je pri tem sestavku še bolj kot pri devet let starejšem geslu opazno, da Elze v njem kljub obsežnosti ni posvetil dovolj pozornosti vsebinskim pojasnilom o Trubarjevih knjigah in tudi ni opozoril na njegove

teološke spise. Trubarjevo delovanje v Ljubljani v letih 1561–65 med drugim opisuje s poročilom, da je takoj začel pridigati v nemščini in slovenščini, in dodaja: »Takoj se je lotil ustanavljanja evangeličanskih občin v deželi in njihovega urejanja v evangeličansko deželno Cerkev; iz 'reformatorja' je postal 'instavator' Cerkve, ki jo je odtlej vodil kot 'pastor' (nadpastir, superintendent, škof).«

03.05. Tudi v takrat priljubljenem in obsežnem – »družinskem« ali »prestižnem«, kakor bi rekli današnji založniki – priročniku *Brockhaus' Konversations-Lexikon* najdemo geslo o Trubarju, na primer v 14. izdaji v 15. zvezku. Strnjeno napisan sestavek navaja Trubarjev beg 1548, vrnitev v Ljubljano 1561 in izgon 1565 ter prevode katekizma, veroizpovednih besedil, *Nove zaveze*, psalterja in Luthrove *Hišne postille* (brez letnic); ne omenja bivanja v Trstu. Njegovo delovanje označi z jedrnatima stavkoma: »Za življenjsko nalogo si je zadal širjenje Luthrove reformacije med Slovenci. Hkrati je bil utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika in literature.« (Brockhaus, 1898.)

03.06. Nasprotno pa sočasni 16. zvezek velikega in prav tako cenjenega, kar konkurenčnega priročnika *Meyers Konversations-Lexikon* gesla o Trubarju nima (Meyers, 1897).

03.07. V okviru kulturnih in političnih vezi med Slovenci in Čehi ob koncu 19. in začetku 20. stoletja je pomemben sestavek o Trubarju v obsežnem češkem leksikonu *Ottův slovník naučný* (28 zvezkov, 1888–1909). Zaradi posebne uredniške zasnove leksikona Trubar v njem nima samostojnega gesla, temveč v 25. zvezku kazalko na geslo *Jihoslované* (*Jugoslovani*, pisec Hrvat Gjuro Šurmin), v tem pa je Trubarju odmerjen primerno obsežen razdelek. V prikazu podatkov o življenju, preganjanosti in duhovniškem delovanju je nekaj pomanjkljivosti (pomen Bonoma ni omenjen) in napak, njegov knjižni opus pa je dobro predstavljen. Navedeno je, da je 1550 »spisal prvi slov. knjigi, po katerih je potrebo občutil že doma,« in da je izdajanje knjig nadaljeval 1555, tokrat v latinici; omenjeni so prevodi *Nove zaveze* 1555–77. V drugem delu sestavka je o Trubarju povedano: »Trubar je izdal cerkveni red, psalter, nove katekizme, duhovne pesmi, vso *Novo zavezo* 1582, prvi slovenski koledar (1582). Sploh je Slovencem priskrbel vse knjige za protestantsko vero, od katerih je dvajseta, Luthrova postila, izšla l. 1595.« Na koncu je dodano kritično mnenje o

Trubarjevem jeziku (zaradi germanizmov). V besedilu pred razdelkom o Trubarju sta omenjeni podpora in pomoč deželni stanov Kranjske, Koroške in Štajerske, vojvode Krištofa, kralja Maksimilijana, P. P. Vergerija ml. in Ivana Ungnada slovenskemu protestantizmu in njegovi književnosti. Zapisana je tudi ocena: »Tako bogate književnosti kot Čehi v tej dobi Slovenci seveda niso dosegli, njihova literatura je služila verskim smotrom.« (OSN, 1898: 404–405.)

04

Po prvi svetovni vojni je med slovenskimi kulturnimi in znanstvenimi delavci vzniknila zamisel, da bi začeli sestavljati in izdajati slovensko narodno enciklopedijo, vendar so jo snovalci zaradi pomanjkanja sodelavcev kmalu omejili na *Slovenski biografski leksikon* (Munda, 1989, 40); ta je začel izhajati 1925, Trubar pa je prišel na vrsto 1982. V desetletjih pred drugo svetovno vojno sta na Slovenskem spregovorila o Trubarju le dva leksikonsko obarvana drobca izpod peresa slovenskega strokovnjaka.

04.01. Janko Šlebinger je v svoj *Album slovenskih književnikov* (1928) uvrstil tudi Trubarja. Album je v prvem delu objavil portrete književnikov, v drugem pa zelo kratka pojasnila o književnikih. O Trubarju je Šlebinger napisal: »Trubar Primož, r. na Raščici pod Turjakom, u. 18. 6. 1586 kot pastor v Derendingenu na Nemškem. Z abecednikom in katekizmom je okoli 1550 položil temelj slovenski književnosti, poslovenil je novi testament, psalme, Lutrovo postilo, priredil več izdaj cerkvene pesmarice. (Elze: Trubers Briefe; Kidrič RDHV I, 179).« Omejil se je torej na Trubarjevo knjižno delo. (Šlebinger, 1928: 1, XXVI.)

04.02. Joža Glonar pa je v svoj *Poučni slovar* zapisal – v skladu z zasnovo priročnika – lapidaren in nespodbitno temeljni stavek: »Trubar Primož (1508, Raščica – 1586, Derendingen), protestantski pastor, početnik slovenske književnosti.« (Glonar, 1933.)

04.03. Slovensko literaturo in druga področja je obravnavala *Narodna enciklopedija srpsko-brvatsko-slovenačka* (1925–29) urednika Stanoja Stanojevića, beograjskega zgodovinarja. Geslo o Primožu Trubarju je razmeroma obsežno (ok. 5000 znakov); napisal ga je

hrvaški literarni zgodovinar Franjo Bučar. V opisu Trubarjevega delovanja je kar nekaj pomanjkljivosti, napak in zmed; preprečilo bi jih lahko upoštevanje Kidričevih del. Vendar pa je Bučar primerno široko nanizal Trubarjev književni opus in ob sklepu poudaril, da je Trubar »oče slovenske književnosti« in da je dal svojemu ljudstvu »jezik, šolske in verske knjige, pesmi v ljudskem jeziku, uredil slovensko šolo in cerkev« (Stanojević, 1929: 907–908). Nenavadno, morda pa značilno je, da gesla ni napisal ljubljanski univerzitetni profesor France Kidrič, ki je dotlej že objavil tri nove temeljne raziskave o Trubarju.

04.04. Vendar pa se je neki Slovenec že pred drugo svetovno vojno uveljavil kot (podpisani) pisec enciklopedijskih sestavkov o slovenski književnosti in tudi o Trubarju. To je bil Andrej Budal, profesor na Tehniškem inštitutu v Vidmu (Udine). Italijanska splošna, ne le nacionalna enciklopedija znanosti, književnosti in umetnosti *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti* (36 zvezkov) je objavila njegovo presenetljivo obsežno geslo o Trubarju, »slovenskem pisatelju«. Kot izhodiščne biografske podatke Budal navaja, da je študiral na Reki, v Salzburgu in na Dunaju in da ga je »posvetil za duhovnika v Trstu škof Bonomo, prijatelj luteranov«, o delovanju pa pravi: »Imel je razgibano življenje kot preganjani protestantski pridigar, kot pisatelj in prevajalec in kot organizator in superintendent slovenske protestantske cerkve. Glavni središči njegove dejavnosti sta bila Ljubljana in Urach, kjer je pomagal Ungnadu ustanoviti tiskarno za slovanske knjige. V svojih delih je ljudski jezik povzdignil v knjižni jezik.« Zavajajoče trdi, da je objavil samo »petnajsterico slovenskih knjig in delc« (verjetno je odštel zaradi sorodnih naslovov navidezne ponatise); omenja, da je »pobudil trideset slovenskih del drugih protestantov«. Pregled Trubarjevih del začne s knjigama *Catechismus* in *Abececlarium* s prvo izdajo (»1551«) v gotici in »drugo izdajo 1555 v latinskem črkopisu«, nadaljuje pa s prevodi *Nove zaveze* (»od 1557 do 1577«, »nova izdaja 1582«), kompilacijami več katekizmov, izdajo »*Artikulov* (1562) nove vere«, »*Cerkovno ordningo* (cerkveni red, 1566)«, Davidovim psalterjem, »izvirnimi in prevedenimi svetimi pesmimi« ter končuje s podatkom, da »je poskrbel za prevod Luthrove postile«. V sklepnem stavku pa poudari: »Prek Dalmatinove *Biblije* (1584), ki

temelji na Trubarjevih prevodih in so jo uporabljali poznejši prevajalci, tudi katoliški, je Trubarjev jezik še danes del slovenskega duhovnega bogastva.« Kot vir za vpogled v Trubarjeva besedila navaja Ruplov izbor *Slovenski protestantski pisci*, kot literaturo pa Ivana Grafenauerja, Franja Bučarja (Stanojevič, 1929) in Ruplov uvod v izbor besedil. (Italiana, 1937: 421.)

04.05. Naslednji slovenski leksikonski pisec je bil Josip Turk, profesor na ljubljanski Teološki fakulteti. Napisal je geslo o Trubarju za obsežni specializirani teološki in cerkveni *Lexikon für Theologie und Kirche* (1938). Njegov sestavek v 10. zvezku je zelo dober, s stvarnimi podatki (kraji, letnice, službe) opremljen in na najnovejše raziskave (F. Kidrič) oprt strnjen pregled Trubarjevega šolanja – tudi »pri humanistu škofu Petru Bonomu« – in službovanja; v oklepaju ob službi superintendenta 1561–65 bi lahko namesto nejasnega in zava-jajočega pojasnila »trikrat navzoč v deželi« bilo zapisano na primer »organiziral Cerkev in šolo«. Našteje začetne vplive na Trubarjeve religiozne nazore: »1524/25 Parafraze Erazma Rotterdamskega, od 1532 Bullingerjevi in Pelikanovi komentarji, od 1540/42 Kalvinova Institutio«. Nadaljnji teološki razvoj pokaže s podatkom, da je kot begunec na Nemškem »želel na svoje rojake pisno vplivati v lute-ranskem smislu« in da knjiga *Articuli* iz 1562 združuje »augsturško, württembergško in saško veroizpoved«. Pri knjigah navede, da je Trubarjev katekizem (zapiše letnico 1551) »prva v slov. jeziku natis-njena knjiga« in da je »od 1555 objavljal v slov. prevodu dele Nove zaveze, 1582 celo Novo zavezo v 2 delih«. V naštevanju drugih knjig se osredotoči na najpomembnejše: poleg *Articulov* »1564 cerkveni red, 1566 psalter« in Luthrova *Hišna postilla* (po tem merilu pa bi lahko omenil še pesmarice in abecednik). Geslo žal ne omenja Trubarjeve vloge v biblijskem zavodu v Urachu. V izboru literature o Trubarju so govor Andreaeja, Elzejeva objava Trubarjevih pisem, Trubarjev zbor-nik 1908, dve Kidričevi razpravi. (LThK 1938: 310–311.) Turkov sestavek je po 60 letih deloma prevzela *Deutsche biographische Enzy-klopedie* (DBE, 1999: 99–100; gl. spodaj).

04.06. V času med vojnama je bil Slovencem na voljo nov češki splošni leksikon z naslovom *Masarykův slovník naučný* (7 zvezkov). Geslo v 7. zvezku je seveda zelo kratko (v prevodu razvezujem ured-

niške okrajšave): »Trubar Primož (Primus Truber), (1508–1586), slovenski verski reformator na Kranjskem in pisatelj. Kot kanonik v Ljubljani je bil 1547 zaradi protestantske agitacije izgnan in se je zatekel na Nemško, kjer je dal slovensko natisniti biblijske in druge verske spise; tako je uvedel slovenski knjižni jezik. 1561 se je vrnil v Ljubljano in ustanovil tam protestantsko versko občino, 1565 bil znova pregnan in postal 1567 župnik v Derendingenu.« Pisu se je kar posrečilo, da je na omejeni prostor zbral bistvene podatke; moral pa bi pripisati letnico začetka slovenskega knjižnega jezika in namesto »protestantsko občino« bi lahko zapisal »protestantsko Cerkev«. (Masaryk, 1933: 370.)

05

Po drugi svetovni vojni je v slovenščini izšlo kar nekaj bolj ali manj obsežnih splošnih leksikonov in enciklopedij; nastali so s prevajanjem ali prirejanjem tujih priročnikov in z dodajanjem t. i. slovenskega deleža. Zaradi vnaprej omejenega obsega je pri tako nastalih leksikonskih oz. enciklopedijskih geslih o Trubarju opazno krčenje in izločanje možnih informacij, ki pa ni zmeraj posrečeno in bi lahko bilo tudi ob spoštovanju prostorskega okvira drugačno. Na primer: neuporabna nedoločna navedba »več let« vsebuje prav toliko tiskarskih znakov kot jasni podatek »1561–65«.

05.01. Za *Leksikon Cankarjeve založbe* (v enem zvezku, predelan po leksikonu *Volksbrockhaus* in temeljito dopolnjen) je značilno, da je od leta 1973 doživel več izdaj in dodelav, nazadnje kot *Leksikon Sova*. V 3. izdaji (1994) so po uvodni oznaki »začetnik sl. književnosti« v pregledu Trubarjevega delovanja (z nekaterimi letnicami) navedeni vsi nemški kraji, od slovenskih pa, čudno, le Ljubljana; bivanje pri Bonomu v Trstu ni omenjeno, je pa povedano: »Sprva pod vplivom švic. reformatorjev, nato luteranec.« Pri navajanju izbranih knjig z letnicami je nesorazmeren del prostora odmerjen katekizmom, od svetopisemskih prevodov (s pripisano pomembno letnico »od 1555«) je navedena le izdaja vse *Nove zaveze z letnico* »1582«, omenjene so pesmi, pomen *Cerkovne ordninge* (navedena kot *Slovenska cerkovna ordninga*) pa je dobro poudarjen z oznako »zamisel organizacije sl.

cerkve in šolstva«. Geslo je opremljeno s portretom. (Sova, 1994: 1103.)

05.02. V novem (2006) besedilu gesla o Trubarju za novo izdajo leksikona Cankarjeve založbe pa je po dobri uvodni oznaki »prevajalec, pesnik, pisatelj; protest. pridigar« njegovo delovanje opredeljeno le precej splošno in brez letnic; omenjen je Trst, ne pa Bonomo. Izbor knjig in pojasnil ob njih je podoben kot v izdaji iz leta 1994. Portreta ni. (Sova, 2006: 1144.) Začetni del gesla je skoraj enak kot v *Slovenskem velikem leksikonu*, stavka v sklepnem delu pa sta dobesedno enaka (SVL 2005: 687; prim. spodaj).

05.03. Geslo o Trubarju v *Mali splošni enciklopediji 1–3* (po *Mali enciklopediji* beograjske založbe Prosveta) vsebuje uvodno oznako »začetnik slovenskega knjižnega jezika, prvi slovenski pisatelj«; njegovo delovanje opisuje od leta 1561 zelo natančno, dotedanji čas pa pomanjkljivo (med drugim ne omenja njegovega pridiganja v Ljubljani). Navaja vse pomembne knjige, vendar brez letnic; zaradi manjkajoče vejice je pojasnilo »poročilo o svojih izišlih knjigah«, ki spada k *Registru*, zavajajoče pripojeno k *Artikulom*. Zaradi tiskovne napake je pojasnilo o črkopisu, ki ga je Trubar »priredil«, nepopolno. Opis Trubarjevega jezika je v primerjavi s podobnimi gesli nenavadno kritičen: »V knjižni jezik je uvedel svoj raščičanski govor in pogovorni jezik takratne Ljubljane. Na čistost jezika ni pazil, uporabljal je tujke, napačno koval nove besede, uporabljal je preveč nemško skladnjo in skoraj dosledno pisal spolnik.« Sklepna oznaka postavlja v ospredje njegovo versko dejavnost: »Trubarjevo delo je vseskozi versko reformatorsko in prosvetiteljsko. Zraslo je iz ljubezni do domovine in bilo glasnik demokratičnih idej v okviru verske reformacije.« Sestavek je opremljen s portretno grafiko. Geslu sta, presenetljivo, dodani podgesli *Trubarjeva spominska plošča v Derendingenu* in *Trubarjev dom v Derendingenu*. (MSE, 1976: 559.)

05.04. Geslo o Trubarju v 8. zvezku *Velikega splošnega leksikona* (1997–1998, podlaga je *Knaurr Universalexikon*) je primerno obsežna in dobra, skoraj zgledna strnjena predstavitev moža, ki je po uvodni oznaki »začetnik sl. knjiž., pisec prve sl. knjige in prevajalec Svetega pisma«. Pri smiselno izbranih knjigah so večinoma dodane letnice, nerutinska pojasnila ob knjigah zadevajo bistvo, npr. »v idejnem

temelju sl. Cerkve *Artikuli ali deli prave stare vere* (62) je v augsburško veroizpoved vključil prvine württemberske in saške« in »v *Cerkovni ordnangi* (64) določil položaj sl. protest. Cerkve v družbi«. Opazno veliko pozornosti je z natančnimi trditvami posvečene Trubarjevemu jeziku in slogu: »Slog je renesančno retoričen, z zapletenimi stavčnimi periodami in krasilno-pojasnjevalnimi sinonimi; živahno bojeviti in ironičen je v pridigah in polemikah, duhoviti v pismih in predgovorih – začetku sl. eseja in lit. opisa.« Dodani sta dve domiselno izbrani ilustraciji. Med morebitne zboljšave gesla bi – ob črtanju manj pomembnih podrobnosti – sodilo: omemba Bonomovega idejnega vpliva na Trubarja; opozorilo na postopno prehajanje v protestantizem že pred letom 1547; navedba prevoda *Ta evangeli svetiga Matevža* z letnico 1555 kot absolutnim začetkom prevajanja *Svetega pisma* v slovenščino; oris delovanja v Ljubljani v letih 1561–65 (v geslu ta leta sploh niso omenjena, stavek po omembi *Cerkovne ordninge*); opustitev nepotrebne in nedosledne spreminjanja naslovov v sodobno standardno sloveščino. (VSL, 1998: 4479, 4480.)

06

Samosvoja skupina so prevzeta in izvirna leksikonska dela za mladino. Zanja so poleg majhnega obsega predvsem značilne drugačna ureditev in zgradba, drugačna težnja k zanimivosti ter predvsem drugačna zasnova in raven pisanja. Namenjena so namreč podajanju prvih informacij na osnovni izobraževalni stopnji. Med prevzetimi – te prevladujejo – jih je le malo dopolnjenih s kakimi dodatki o slovenstvu.

06.01. V 130 strani obsegajoči *Moji prvi enciklopediji* je, na primer, dodan razdelek *Slovenija in Slovenci* z 31 kratkimi gesli iz geografije, zgodovine, etnologije in kulture. Med njimi je geslo *Slovenska knjiga*: »Prvi slovenski knjigi sta izšli 1550, takrat je Trubar izdal Abecednik in Katekizem. Trubar je izdal veliko knjig. Najpomembnejša knjiga tistega časa je prevod Biblije 1584, pripravil ga je Dalmatin. Te knjige so bile temelj za razvoj enotnega slovenskega knjižnega jezika in slovenske književnosti.« (Moja prva, 1987: 121.)

06.02. Več prostora za teme, kakršna je Trubar, je seveda v samo-

stojno sestavljenih leksikonskih delih za mlade. V literarnem biografskem leksikončku *Znani obrazi* v majhnem formatu in za mlade bralce je Berta Golob nanizala gesla o izbranih slovenskih in (ločeno) tujih pisateljih. V sestavku o Trubarju najprej poudari misel: »Če se Trubar ne bi bil odločil Slovincem napisati prve knjige, bi bila naša kulturna in družbenopolitična zgodovina popolnoma drugačna. V krog narodov, ki se izražajo v svojem jeziku, bi bili stopili še pozneje, to pa bi imelo hude posledice.« Nato navede nekaj temeljnih biografskih podatkov (brez letnic) in na koncu opozori na biografski roman Mimi Malenšek *Plamenica* ter na knjigo Jožeta Javorška o Trubarju v zbirki *Znameniti Slovenci*. (Golob, 1960.)

06.03. *Mladi vedež*, na primer, pa vsebuje tako geslo o Trubarju: »Trubar Primož je napisal Slovincem leta 1550 prvo slovensko knjigo. Z drugimi protestanti se je Trubar uprl papeževi cerkvi in prvi dal Slovincem v njihovem jeziku tiskane knjige. Ni bilo lahko pisati v jeziku, v katerem dotlej ni nihče pisal. Njegova zasluga je, da smo Slovenci tedaj dobili svoj črkopis, knjižni jezik in slovensko tiskano knjigo. Rodil se je 1508 na Raščici pod Turjakom, umrl pa 1586 kot izgnanec v Derendingenu na Nemškem.« (Mladi vedež, 1961.)

07

Sčasoma so na Slovenskem začela nastajati, deloma po tujih zgledih, tudi zahtevnejša izvirna splošna ali nacionalna leksikonska dela. Pri tistih, ki obdelujejo (tudi) književnost in kulturo, njihovi sestavjalci in pisci seveda niso zaobšli Trubarja.

07.01. Za priročni in zato najširši, zlasti dijaški, študentski in učiteljski oz. profesorski rabi namenjeni področni leksikon *Slovenska književnost* (1982) v zbirki *Leksikoni Cankarjeve založbe*, se pravi v zbirki t. i. *Sovic*, je geslo o Trubarju napisal Jože Rajhman. Geslo je med najboljšejšimi v tem leksikonu. Vzporedno z biografskimi podatki pisec niza podatke in strnjene oznake o knjigah; z njimi podaja bistvene značilnosti Trubarjevega delovanja, vendar pa so pri *Cerkovni ordnini* (»morda najtehtnejše delo«) njegova pojasnila deloma preširoka in deloma preskopa; tudi o pomenu zbirke pesmi ne piše. V sklepnem ovrednotenju poudari: »T. je začetnik sl. književnosti, s

svojimi deli je utemeljil sl. protest. misel in pokazal, da je sl. narod sposoben živeti v družbi kult. evr. narodov. Z njim je reformacija dobila narodnostne oblikovalne prvine, njen pomen v zgod. sl. naroda pa je neprecenljiv.« O slogu pisanja v slovenščini in nemščini meni: »Njegov slog krepak, nazoren, včasih šegav in retoričen; zlasti razviden je v predgovorih in pismih, ponekod se povzpne do žive pripovedi; te odlomke lahko štejemo za zač. sl. esejistike in lit. opisa.« Geslu dodaja izbor Trubarjevih bibliografskih enot. (SK, 1982: 368–369.)

07.02. V 2. izdaji leksikona *Slovenska književnost* (1996), tokrat v zbirki *Sopotnik*, je v celoti objavljen Rajhmanov sestavek iz 1. izdaje; z napačnim popravkom tiskarske napake v 1. izdaji pa je nastala ob uraškem zavodu napačna trditev »T. ni ravnatelj« (namesto »T. nj. [njegov] ravnatelj«). Novost je izbor literature o Trubarju. (SK 1996: 481–482.)

07.03. V priročniku z udarnim naslovom *Veliki svetovni biografski leksikon* in podnaslovom *Osebnosti, ki so oblikovale našo civilizacijo* Igorja Antiča je Trubar na začetku gesla označen kot »protest. reformator in pisec«, v osrednjem delu pa tudi kot »utemeljitelj sl. knjiž. jezika, prvi sl. pisatelj, pomemben prevajalec in ustanovitelj sl. protest. Cerkve«; navedeno je še, da se je ukvarjal »tudi z organizacijo šolstva« in da je »v Nemčiji pomagal pri pisanju in tiskanju hrv. knjig«. Pravkar citirana informacija o hrvaških knjigah ne zadene resnice (v geslu je pred tem pravilno navedeno, da je bil »vodja biblijskega zavoda« v Urachu), nedomišljeno pa je sporočilo stavka: »V skladu s protest. stališčem o razumljivosti Sv. pisma kot gl. teol. vira za vsakega vernika je izdal prve knjige v sl. jeziku (...).« Prvi del gesla podrobno navaja kraje Trubarjevega šolanja in delovanja (z večinoma točnimi letnicami, z nekaj napačnimi navedbami službenih položajev), manjka pa podatek o izgonu 1565. Na koncu gesla je navedenih 10 Trubarjevih knjig z letnicami; v tem izboru ni nobene pesmarice, katero od knjig pa bi lahko spodrinil *Ta evangeli svetiga Matevža* (1555), ker pomeni začetek prevajanja *Biblije* v slovenščino. (Antič, 2002: 1112–1113.)

07.04. Geslo o Trubarju v tridelnem splošnem *Slovenskem velikem leksikonu* (2003–2005) po obsegu nikakor ne izstopa. Po oznaki v zaglavju – »Slov. prevajalec, pesnik, pisatelj; protest. pridigar.« – in podrobni navedbi krajev šolanja je delovanje orisano, najbrž zaradi

uredniškega omejevanja prostora, zelo strnjeno, skopo in brez letnic: »služboval na Slov. in Nem., saj ga oblast zaradi širjenja naukov M. Lutra pregnjala. Več let bil superintendent v Lj.; v Urachu s pomočjo H. Ungnada ust. biblijski zavod, v katerem tiskali mnogo slov. in hrv. knjig.« Med nizanjem izbora knjig je razmeroma precej pojasnil o pesmih; na informacijo o prevodu Luthrove prepesnitve 1. psalma je navezan stavek: »Tudi predgovori h knjigam pisani pogosto ostro.« Sledi sklepna oznaka v dveh stavkih: »Za jezikovno osnovo si izbral osrednji slov. govor z dol. in gor. primesmi. Slov. lit. zgodovina šteje T. za začetnika slov. književnosti in utemeljitelja slov. jezika.« V sestavku bi – ob drugačni odmeri in izrabi prostora – lahko bilo omenjenih vsaj še nekaj nujnih podatkov: Bonomov vpliv, Trubarjev odnos do humanizma in sočasnih teologij, letnica začetka izhajanja prevodov *Nove zaveze*, njegovo teološko delo *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor*, njegovo upoštevanje vseh Slovencev ne glede na deželne meje. Res pa je, da nekaj dodatnih podatkov vsebujejo še samostojna gesla *Abecednik* (z nepotrebnim dodatkom o S. Krelju), *Artikuli* (brez letnice izida), *Cerkovna ordninga* (brez letnice izida) in *Katekizem*, na katere opozarjajo vodilke. (SVL, 2005: 687.)

07.05. S posebnega strokovnega stališča obravnava Trubarja *Leksikon cerkvenih glasbenikov* (2005) dr. Eda Škulja. V njem ima Trubar oznako »urednik«; mišljeno je namreč urejanje (ne pa vsaj delno avtorstvo) pesmaric. V preglednem orisu Trubarjeve duhovniške poti v prvem delu gesla Škulj ugotavlja, da je bila odvisna od strpnosti ali nestrpnosti vsakokratnega ljubljanskega škofa do protestantskega reformacijskega gibanja. O njegovem glasbenem znanju, ki je v drugih priročnikih komajda omenjeno, nato navaja: »Trubar je že v Salzburgu dobil nekaj glasbenega znanja, saj je sodeloval pri cerkvenem zboru kot diskantist. Leta 1524 je kot deški pevec sodeloval pri zboru tržaške stolnice. Glasbeno izobrazbo je moral zlasti teoretično utrditi, ko je pozimi 1527 pred vpisom na dunajsko univerzo obiskoval kvadrivij, ki je vključeval tudi glasbo. Iz tega sledi, da je kot klerik obvladal enoglasno koralno in večglasno figuralno petje, hkrati pa je bil doma v glasbeni teoriji.« V tretjem delu gesla obravnava vseh 8 protestantskih tiskov s pesmimi, od katerih so štiri prave pesmarice, in prikaže, da je Trubar sestavil 6 takih tiskov, med njimi dve pravi

pesmarici. Za podrobnejši vpogled v glasbene značilnosti teh tiskov opozori na koncu na svojo knjigo o protestantskih napevih. (Škulj, 2005: 368–369.)

07.06. Knjige, kakršna je *Album slovenskih književnikov*, lahko v novejšem času prištevamo med leksikone le s precejšnjim širjenjem pomena besede *leksikon*, saj gre za dodatni učni priročnik, kar kaže že razporeditev osebnosti po času delovanja in ne po abecedi. Ne glede na to pa kaže reči, da je v njem Trubar učinkovito predstavljen z osnovnim besedilom, izjavami piscev v 20. stoletju in dokumentarnim gradivom; vzdrži primerjavo z doslej obravnavanimi leksikonskimi gesli. (Album, 2006: 8–9.)

08

Zaradi visoke strokovne kakovosti, obsega in izčrpnosti zahtevajo posebno pozornost gesla o Trubarju v *Slovenskem biografskem leksikonu* (1925–2000) in dveh povojnih velikih izvirnih enciklopedijah, v *Enciklopediji Jugoslavije 1–8* (1955–71) in *Enciklopediji Slovenije 1–16* (1987–2002). Ti znanstveno zasnovani korpusi so namreč v primerjavi z drugimi priročniki, ki pa so pogosto bolj »pri roki«, osrednji slovenski referenčni viri enciklopedističnih informacij in torej iz tega zornega kota odločilni za vednost in nazore o Trubarju.

08.01. Gesla o Slovencih in Sloveniji v *Enciklopediji Jugoslavije* so nastajala ob enakopravnem sodelovanju slovenskih strokovnjakov v uredniških odborih ter so plod njihovega raziskovanja in pisanja. Zelo obsežni (ok. 12 500 znakov, poldruga tiskana stran) in sistematično urejeni članek o Trubarju v 8. knjigi (1971) je napisal dr. Jože Koruza. V prvi tretjini članka Koruza podrobno in pregledno prikazuje Trubarjevo življenjsko pot in glavne točke v njegovem delovanju, nato pa temeljiteje osvetli posamezne značilnosti njegovih prizadevanj in del, predvsem Trubarjevo postopno prehajanje k protestantski veroizpovedi, njegovo privzemanje različnih vplivov ter nazorov evropskih mislecev in teologov, neprivrženost ozki dogmatičnosti, skrb za duhovno izobraževanje ljudstva, prizadevanje za širjenje večine branja, sestavljanje katekizmov, pesnjenje cerkvenih pesmi in urejanje pesmaric, prevajanje *Nove zaveze* in starozaveznega psalterja, preva-

janje in prirejanje postil, pisanje teoloških besedil, oblikovanje veroizpovednih izhodišč slovenske protestantske Cerkve, pomen *Cerkovne ordninge* (navedena kot »*Slovenska cerkovna ordninga*«) in skrb za tiskanje verskih knjig v glagolici in cirilici. V sklepnem delu članka poudarja, da je Trubar pomemben »predvsem kot pisec prvih knjig v slovenščini, kot utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika in sploh slovenske knjižne kulturne tradicije«, da je bilo njegovo književniško delovanje »reformnoverskega, religioznovzgojnega in prosvetnega značaja«, a da se je izkazal tudi kot »nadarjen oblikovalec pisane besede«, začetnik slovenskega umetnega pesništva in pisec nastavkov pripovedništva. Posebej poudarja Trubarjevo zahtevo po osnovnem izobraževanju dečkov in deklic tudi iz najnižje družbene plasti ter zasluge za stanovsko šolo in študij kranjskih mladeničev na univerzi v Tübingenu. V tako obsežno besedilo bi Koruza zlahka dodal, na primer, opozorilo na Trubarjevo uvedbo humanistične pisave oz. latinice, znameniti nagovor »vsem Slovencom« ali »Lubi Slovenci« kot poimenovanje narodnostne pripadnosti ter željo, da bi njegove knjige razumeli na širšem narodnostnem ozemlju in ne le v deželi Kranjski. V razdelku za literaturo Koruza navaja pogrebni govor Jakoba Andreaeja ter dela Elzeja, Kidriča in Rupla. Geslo je opremljeno s portretno grafiko. (EJ, 1971: 380–381.)

08.02. Članek o Trubarju v 13. zvezku (1982) *Slovenskega biografškega leksikona* je veliko obsežnejši (ok. 113 000 znakov ali 3,8 avtorske pole, v knjigi 38 stolpcev) od gesel v jugoslovanski in slovenski enciklopediji. V prvih 10 stolpcih njegov pisec Jože Rajhman natančno oriše Trubarjevo izobraževanje in nato delovanje; sprti kritično pretresa dotlej objavljene podatke in jasno opiše tudi zapleteno obdobje 1561–62. V nadaljnjih 16 stolpcih podrobno razgrne Trubarjevo književno delo. Za vsako oštevilčeno knjižno enoto (skupaj 26 enot) navede vse bibliografske podatke ter prikaže njeno vsebino, okoliščine njenega nastajanja, vire zanjo in njen pomen; pojasni tudi rabo naslova *Cerkovna ordninga*. V zadnjem delu gesla Rajhman govori o Trubarjevem verskem in kulturnem programu, med drugim o njegovem sprejemanju vplivov humanizma, zahtevah za šolanje mladine vseh stanov, uveljavljanju slovenskih cerkvenih pesmi, značilnostih teologije, odnosu do stanja v družbeni ureditvi, oblikovanju

slovenskega knjižnega jezika in teološkega izrazja. Po Rajhmanovih poudarkih je Trubar s svojim opusom »uvrstil slov. narod med evropske«, »odkril sposobnost sloven., da se izrazi tudi v pisani besedi,« zgradil temelje za rast slovenstva ter »ustvaril zanj značilno slov. pot v protestantizmu in v tem pokazal svojo genialnost; izrazila se je v sprejemanju tujih vzorcev na njemu lasten način«; njegovo »delo je edinstveno v slov. kulturni in polit. zgodovini«. Na koncu članka našteva Rajhman v poltretjem stolpcu izbor strokovnih spisov o Trubarju in v enem stolpcu sočasne in poznejše upodobitve Trubarja. (SBL, 1982: 206–225.)

08.03. Ob SBL moramo upoštevati tudi obsežno geslo (ok. 10 300 znakov) o Trubarju v 16. snopiču *Primorskega slovenskega biografskega leksikona* (1990); napisal ga je Martin Jevnikar. V uvodu je napovedal, da se bo omejil le na Trubarjevo delovanje na Primorskem, vendar je, opirajoč se predvsem na Ruplovo monografijo in Rajhmanov članek v SBL, napisal celovito in strokovno trdno predstavitev Trubarja, seveda s poudarkom na njegovih primorskih obdobjih (3 bivanja v Trstu pri škofu Bonomu, štirinajstdnevno pridiganje na Goriškem 1563). Dodal je tudi izbor iz literature o Trubarju. (PSBL, 1990: 72–74.)

08.04. Geslo o Trubarju (ok. 34 500 znakov, 20 ilustracij, 6,5 knjižnih strani) v 13. knjigi *Enciklopedije Slovenije* sodi med najboljše biografska gesla te enciklopedije; napisal ga je Igor Grdina. Na podlagi svojih novih vrednotenj dotedanjih dognanj in ocen suvereno umešča Trubarja v širši prostorski, časovni in idejni okvir. Sledi metodi hkratnega celovitega opisovanja posameznih faz (življenje, dejavnost, objavljene knjige) po časovnem zaporedju. Vanj vpleta konkretne podatke o Trubarjevih stikih z evropskimi humanističnimi in reformacijskimi gibanji, o njegovem opiranju na posamezne reformacijske teologe, o vpletenosti v utrjevanje določene smeri evangeličanstva, o hkratni samosvojesti njegove teologije, o navezavah na prepletanje evropskih političnih silnic in o vlogi pri izdelavi protestantskih knjig v glagolici in cirilici za balkanske dežele. Grdina opozarja na Trubarjevo ponosno zavedanje, da se slovenščina pred njim ni pisala v knjigah, in o njegovem knjižnem jeziku med drugim navaja: »T., ki ni poznal v srednjem veku sporadično nastalih roko-

pisov v svoji materinščini, je na podlagi temeljitega poznavanja stanovsko (kultivirana slov. na Bonomovem škofovskem dvoru, preprosto kmeki govor v rojstni vasi in drugod na podeželju, mestni v Trstu in Ljubljani) in pokrajinsko (kot pridigar se je mudil na slov. Štajerskem, v Trstu, Ljubljani in na Dolenjskem) različnih slov. govorov [...] ustvaril tudi slov. knjižni jezik. Ni mogel kar preprosto zapisati kakega že obstoječega govora ali narečja, saj bi s tem tvegala nerazumljivost pri številnih rojakih v drugih pokrajinah in deželah, njegov namen pa je bil pisati knjige v jeziku, ki bi ga zlahka razumel vsak Slovenec [...]. Trubarjev slog, ki je povsem v skladu z ideali njegove generacije učenjakov v Svetem rimskem cesarstvu, kaže na to, da je pri oblikovanju slov. besedil uporabljal popolnoma enaka načela kot pri oblikovanju nem. (posvetila, pisma) in lat. (pisma). V ospredju je težnja po razumljivosti [...].« Grdina poudarja Trubarjev nagovor rojakov s sedanjim imenom Slovenci že leta 1550 in njegovo odločno oblikovanje »Cerkve Božje tiga slovenskiga jezika«. V sklepnem delu gesla pa piše o Trubarjevem pomenu: »T. je osrednja osebnost slov. kulturne zgodovine [...]. Med slov. protestanti je imel kljub večinoma neformalni izobrazbi najširše obzorje; med evropskimi sodobniki je užival velik ugled. [...] Njegova dela, ki so nastala iz religioznih pobud, močno presegajo zgolj verski pomen (razvijanje teološke in pravne terminologije; nastavki esejistike, pripovedništva, historiografije v slov.). T. je bil prvi poimensko znani avtor slov. pesmi. Za njegovo pisanje je značilen retorično učinkovit pripovedni slog, ki njegovi besedi zagotavlja živost še po več st.« Geslu sta dodana bibliografija Trubarjevih slovenskih tiskov in strog izbor iz literature o Trubarju; enoto J. Riglerja je vneslo uredništvo brez vednosti Grdine. (ES, 1999: 372–378.)

09

Dodajam še nekaj opozoril na povojne neslovenske enciklopedije in leksikone ter na njihovo opoštevanje Trubarja.

Za začetek:

09.01. Že predvojni šestdelni splošni leksikon *Larousse du XXe siècle* ne vsebuje gesla o Trubarju (Larousse, 1933), tudi povojni desetdelni

splošni leksikon *Grand Larousse encyclopedique* Trubarja ni vključil (Larousse, 1964). Tudi *Encyclopaedia Britannica* ne vsebuje gesla o Trubarju; verjetno ga tudi nikjer ne omenja, kajti v indeksu ni naveden (Britannica, 1963; Britannica, 1993).

09.02. Presenetljivo je, da gesla o Trubarju v svojem 12. zvezku ne vsebuje obsežni specializirani *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* (BBK 1999).

09.03. Avstrijski leksikon svetovne književnosti *Die Weltliteratur* Trubarju ni namenil samostojnega gesla; omenja ga na začetku gesla *Slowenische Literatur (Slovenska književnost)*. Navede samo, da so »velike osebnosti slovenskega protestantskega gibanja« Trubar, Dalmatin, Krelj in Bohorič »v prizadevanju za uresničitev jezikovnega in kulturnega programa protestantizma« ustvarile »od 1550 do 1595 potrebam časa ustrezno literaturo v ljudskem jeziku« in da je »Trubar, glava slovenske reformacije, prevedel Novo zavezo«, k čemur zapiše prepozno letnico 1582 (Weltliteratur, 1954: 1655).

09.04. Obsežni leksikon osebnosti na nekdanjem in sedanjem Avstrijskem *Österreichisches biographisches Lexikon* Trubarja še ni obravnaval (ÖBL, 1957-).

Pomembnejši leksikoni in enciklopedije v drugih republikah Socialistične federativne republike Jugoslavije so Trubarja primerno upoštevali. Na primer:

09.05. *Opća enciklopedija* (1982) Jugoslovanskega leksikografskega zavoda namenja v 8. zvezku Trubarju razmeroma obsežno geslo s portretom. Letnice o službah sicer niso povsod točne, toda glavne značilnosti njegovega delovanja so dobro poudarjene, predvsem: Bonomov vpliv, prvi knjigi 1550, uvedba slovenskega jezika v književnost in izdajanje slovenskih knjig, prevod *Nove zaveze* (1582), ustvarjalec protestantske poezije, vodenje biblijskega zavoda v Urachu, superintendent v Ljubljani, skrb za šolstvo, *Cerkovna ordninga*. Sklepna oznaka pove: »V verski in družbeni ideologiji se ni strogo ravnal po luteranstvu, temveč je iskal rešitve, ki bi ustrezale slovenskemu ljudstvu.« (Opća, 1982: 310.)

09.06. *Leksikon jugoslavenske muzike* (1984) se v geslu o Trubarju posveča predvsem njegovemu odnosu do glasbe. Navaja, da je Trubar »spoznal pomembno vlogo ljudskega petja za širjenje protestantskih

idej ter mu posvetil veliko pozornost«, in nato opisuje posamezne Trubarjeve knjige s pesmimi. Glede napevov, zapisanih z menzuralno notacijo, meni: »Melodije za svoje pesmi je jemal iz ljudske glasbe in tujih virov, ni pa izključeno, da je nekatere sam skomponiral.« Pojasnjuje Trubarjevo prilagajanje besedila privzetemu napevu, navaja, da je v določilih o bogoslužju v *Cerkovni ordninki* ohranil poleg slovenskega in nemškega petja tudi latinsko, in opiše njegov pomen: »Trubarjeva cerkvena pesmarica, v kateri je ohranjen del srednjeveškega slovenskega cerkvenega repertoarja, je veliko [...] prispevala k razvoju in širjenju slovenske pesmi v 16. st.« (LJM 1984, 476.)

09.07. *Mala enciklopedija* (3 zvezki) razumljivo vsebuje le kratko geslo, ki označi Trubarja za »očeta slovenske knjige« in med drugim pojasni, da je »izdal prvo tiskano knjigo v slovenščini 1551. leta, pisal večinoma za verske namene, vendar pa je s svojim delom, ob delu svojih sodelavcev [...] zelo veliko storil za slovensko književnost« in da so »njegove knjige utemeljile knjižni jezik in književnost pri Slovencih« (Mala, 1986: 636).

Leksikoni in enciklopedije v drugih državah obravnavajo Trubarja – če ga vključijo – z gesli zelo različnega obsega in različne strokovne kakovosti. Na primer:

09.08. *Bol'shaja sovjetskaja enciklopedija* (1956) v kratkem geslu naniza najnujnejše podatke (z dvema pomanjkljivostma): »Začetnik slovenske literature. T., eden izmed pridigarjev protestantizma v Sloveniji, je izdal v slovenščini 'Abecednik in katekizem' (1551), prevedel 'Novo zavezo' (2 zv., 1557–60), Luthrova dela 'Postila'; napisal vrsto cerkvenih pesmi. V začetku 17. st. je bil protestantizem v Sloveniji zatrt in T. dela sežgana, vendar je njegova dejavnost močno vplivala na nadaljnji razvoj slovenske nacionalne kulture.« V razdelku za literaturo navede A. Sokolova in F. Kidriča. (Bol'shaja, 1956.) Manj obsežna *Malaja sovjetskaja enciklopedija* (10 zvezkov) pa gesla Trubar nima (Malaja, 1958–60).

09.09. *Das Bertelsmann Lexikon* (1974) se v skladu s svojo splošno odločitvijo za kratka gesla omejuje na le nekaj podatkov o delovanju: »od 1530 začetnik reformacije v Kranjski; zaradi protireformacije pobegnil v Nem.; njegov prev. NZ (1557–1560) postal temelj slov. knjižnega jezika.« Letnici ob *Novi zavezi* nista natančni. (Bertelsmann, 1974: 29.)

09.10. *Brockhaus Enzyklopädie* (1974) vsebuje strnjeno napisano geslo s sprejemljivim izborom podatkov; pri omembi začetka objavljanja prevodov *Nove zaveze* moti napačna letnica 1557. Geslo se konča s poudarkom, da je Trubar utemeljil slovenski knjižni jezik in objavil v njem prve spise. (Brockhaus, 1974.)

09.11. *Meyers Enzyklopädisches Lexikon* (1978) v geslu o Trubarju precej krči podatke; med drugim navaja, da »si je prizadeval za širjenje reformacije med Slovenci, pobegnil pred protireformacijo in deloval od 1548 kot pridigar v različnih nem. krajih«, izdal 1550 katekizem, prevajal *Novo zavezo* »(od 1557), kot tudi druge cerkv. spise v slovenščino«; po sklepni oznaki »velja z Dalmatinom in Bohoričem za ustvarjalca slov. knjižnega jezika«. Pesmarice, veroizpovedni spisi in *Cerkovna ordninga* niso posebej omenjeni. Kot literatura je navedena Ruplova monografija. (Meyers, 1978.)

09.12. Italijanski splošni leksikon *Lessico universale italiano* objavlja zelo strnjeno besedilo o Trubarju, »slovenskem pisatelju«. Po rojstnih podatkih je v njem navedeno, da ga je posvetil tržaški škof Bonomo, da je postal luteran in »posvetil vse življenje širjenju protestantizma na slovenskem ozemlju, da je »prevedel *Novo zavezo* (1557–1577) in različna dela, *Pesmarico*, *Katekizem*, *Abecedarij* itn. v luteranskem duhu«. Za sklep doda: »Njegova dejavnost je temeljnega pomena za rojstvo slovenskega knjižnega jezika.« Morda je bil prostor nekoliko nepravilno preskopo odmerjen, kajti lahko bi bil omenjen Bonomov idejni vpliv, Trubarjevo izgnanstvo, delovanje v Ljubljani 1561–65 in vsaj še *Cerkovna ordninga*; pri prevodu *Nove zaveze* bi začetna letnica morala biti »1555«. (LUI, 1980: 459.)

09.13. Skromnejše je geslo o Trubarju v deset let starejšem leksikonu *Dizionario enciclopedico italiano*; sklepna oznaka je enaka kot v pravkar prikazanem sestavku. (DEI, 1970: 421.)

09.14. Enodelna poljska *Encyklopedia popularna PWN* podaja med množico kratkih gesel tudi enoto o Trubarju s telegrafsko nanizanimi podatki: »1508–86, slovenski pisatelj; reformacijski delavec; ustvarjalec temeljev slovenskega knjižnega jezika; avtor prvih knjig v slovenščini; prevajalec *Nove zaveze*.« (PWN, 1982: 805.) Korekten niz.

09.15. Nemški specializirani leksikon za književnost *Kindlers Neues Literatur Lexikon* posveča med literati vsega sveta Primožu Trubarju

precej dolgo geslo. Avtorica Hilde Bergner se osredotoča v skladu z zasnovo leksikona na Trubarjevo osrednjo leposlovno-versko knjigo, na *Ta prvi deil tige Noviga testamta* (1557). Najprej opiše vsebino knjige; neutemeljeno pa obide pomembni in obsežni spis *Tiga noviga testamta ena dolga predgovor*. Nato navede podatke o prvem Trubarjevem prevodu iz *Nove zaveze* (1555) in o objavah nadaljnjih delnih prevodov (do 1577) do natisa celote (*Ta celi Novi Testament*, 1582). Ob tem opozori, da je obravnavana knjiga iz 1557 poleg katekizma in abecednika (iz »1550 ali 1551«) »ena prvih tiskanih knjig v slovenščini«. V skladu z namenom gesla bi lahko bil omenjen tudi prevod psalmov. Sledijo pojasnila o Trubarjevem delovanju: v Ljubljani je pridigal pod vplivom Pellikanovih in Bullingerjevih komentarjev (Bonomo in Erazem Rotterdamski nista omenjena), zaradi preganjanja je dolga leta živel na Württemberskem (superintendentska služba v Ljubljani ni omenjena). Proti koncu gesla avtorica poudari Trubarjev pomen za Slovence: protestantizem je bil izkoreninjen, »tako da se je ohranila le zavest o lastnem literarnem izročilu,« ta pa je v začetku 19. stoletju »znova oživela in se povezala s prebujenim narodnim občutjem«. Jezik Trubarjevega prevoda (osnova sta »dolenjsko narečje in ljubljanski mestni govor«) je po njeni oceni »tako krepek in prvobiten, da so se nanj oprli vsi poznejši katoliški prevodi *Biblije* – kakor tudi na prevod Jurija Dalmatina, Trubarjevega učenca«. Na koncu gesla sta seznam nekaterih Trubarjevih knjig in izbor starejše in novejšje literature o Trubarju. (Kindler, 1988: 796–797.)

09.16. *Enciklopedija štamparstva* (1996) Dragutina Furunovića vsebuje dolgo geslo *Trubar*, *Primož i štamparije u Tübingenu i Urachu* s Trubarjevim portretom in z deloma čudno oznako Trubarja v zaglavju: »Začetnik slovenske književnosti in utemeljitelj slovenskega jezika. Tiskar v Tübingenu.« Ob glavnih biografskih podatkih geslo med drugim navaja, da sta katekizem in abecednik iz 1550 »prevoda, toda njuna predgovora sta izvirna« in da si je Trubar v svojem delu »prizadeval upoštevati dela Bullingerja, Luthra, Melanchthona, Brenza, Lossija in drugih«. Velik del gesla je posvečen tübingenskima (tudi Trubarjevima) tiskarskima mojstroma Morhartu in Gruppenbachu. V podgeslu *Hrvatska štamparija (tiskara) u Urachu* podrobno opisuje in našteva njene tiske; našteva torej tudi prevode Trubarjevih knjig v

Konzulovo in Dalmatovo hrvaščino, čeprav jih posebej ne označi. Ne prikazuje Trubarjevih nemških posvetil in predgovorov v glagolskih in cirilskih tiskih. Podrobno piše o delovanju Trubarja, Ungnada in sodelavcev v Biblijskem zavodu. Navedbe se deloma razhajajo s podatki slovenskih raziskovalcev. (Furunović, 1996: 1281–1299.)

09.17. Ugledna *Deutsche biographische Enzyklopedie* objavlja konec 20. stoletja razmeroma dovolj obsežno, po vsebini pa nezgledno geslo o Trubarju; geslo je nenavadna kompilacija iz leksikonskega sestavka Josipa Turka (LThK, 1938; ta vir je naveden na koncu gesla namesto šifre avtorja) in po posameznih formulacijah sodeč še iz drugih virov (ADB, 1894; Kindler, 1988). Napačne ali vsaj vprašljive so navedbe: za čas pred 1547 pretirano ocenjuje, da je Trubar že »povsod pridigal v duhu reformacije«; ne pojasni Trubarjeve religijske usmeritve in vplivov nanjo; ukrepanje ljubljanskega škofa 1547 preveč določno povezuje z zmago katoliške strani v schmalkaldski vojni; Trubarjevo sodelovanje z Vergerijem napačno postavlja v čas nastajanja prve slovenske knjige (»1550 je ob podpori Petra Pavla Vergerija sestavil za izobraževanje svojega ljudstva katekizem v slovenskem jeziku, s tem takrat prvič zapisanem«). Med drugimi knjigami našteje le *Ta prvi deil tiga Noviga testamenta* iz 1557 (»K prvim natisnjenim knjigam v slovenščini spada tudi [...]«) in skupno objavo vseh novozaveznih prevodov (»1582«). K pomanjkljivostim gesla spada torej tudi: ne navede začetka objavljanja (1555) prvih prevodov evangelijev v slovenščino, ne omeni vsaj pesmaric, *Articulov* in Luthrove *Hišne postille*; ne omeni Trubarjevega dela v biblijskem zavodu v Urachu. Dobra stran gesla pa je, da za čas službe superintendenta pojasni: »organiziral je protestantsko občino in napisal cerkveni red«. (DBE, 1999: 999–100.)

09.18. Novi *Lexikon für Theologie und Kirche* (prim. 04.05) objavlja o Trubarju kratek, a pregleden ter na bistvene podatke in poudarke (H. Bullinger, prvi slovenski knjigi, prevajanje *Nove zaveze*, delo v Urachu, superintendent v Ljubljani, *Cerkovna ordninga*) osredotočen sestavek Franceta M. Dolinarja. V razdelku z literaturo je zanimivo opozorilo na razpravo A. Bernarda v francoskem glasilu. (LThK, 2001: 274.)

09.19. Obsežni specializirani leksikon *Musik in der Geschichte und Gegenwart* vsebuje razmeroma dolgo geslo o Trubarju; napisal ga je Marijan Smolik. Ob izčrpnih biografskih podatkih, opozorilih na

pomen Trubarjevega dela (prevodi *Nove zaveze*, teološki nazori) in precej širokem izboru literature je poudarjena predvsem Trubarjeva skrb za glasbo v cerkvi in šoli. Smolik pojasnjuje podlage in predloge besedil in napevov v Trubarjevih pesmaricah ter omenja Trubarjevo svobodno prirejanje; meni, da Trubar sam ni ustvaril nobenega napeva in tudi ni zapisal nobenega slovenskega ljudskega napeva. (MGG, 2006: 1085.)

10

V času, ko se bolj ali manj že pomikamo po postgutenbergovski galaksiji, je za obravnavano temo nujen tudi vpogled v stanje na medmrežju.

10.01. Tu je pri roki vpogled v *Wikipedijo*, *prosto enciklopedijo*. V njej se je pojavil simpatičen, a mestoma še pomanjkljiv in nedorečen prispevek o Trubarju (wiki 2008: maj). Za stanje na tem segmentu medmrežja je očitno značilno, da se slovenski vrhunski znanstveniki in strokovnjaki ne odločajo za širjenje kakega svojega sestavka o Trubarju in njegovem pomenu prek postgutenbergovskega medija tako v slovenščini kot v nekaj tujih jezikih – za kaj takega se ne odločajo niti v Trubarjevem jubilejnem letu, ki je dobilo tudi pokroviteljstvo Unesca.

11

Na začetku sklepnega presojanja vsega gradiva in izrisovanja splošnih značilnosti se moram ustaviti pri najosnovnejšem vprašanju: Kako je sploh z uvrščanjem Primoža Trubarja v enciklopedije in leksikone?

11.01. Pregled je pokazal, da slovenske izdaje enciklopedij in leksikonov geslo o Trubarju zmeraj vsebujejo, če so izvirna avtorska dela in zajemajo književnost oziroma tudi književnost; to velja tudi za področje glasbe. Enaka je ugotovitev pri tistih v slovenščino prevedenih tujih leksikonih in enciklopedijah, ki so predelani in avtonomno dopolnjeni s t. i. slovenskim deležem. Seveda pa se obravnave Trubarja močno razlikujejo; v razlikah med obravnavami

v različnih obdobjih odseva predvsem vsakokratno stanje vede o literaturi, za razlike med obravnavami v istem obdobju pa je krivo predvsem subjektivno uredniško in/ali avtorsko ravnanje. Kljub razlikam pa je Primož Trubar nesporna stalnica geselnikov za slovenske izdaje obeh vrst.

11.02. Takšno upoštevanje Trubarja srečamo na Slovenskem že pri treh najzgodnejših sestavljalcih natisnjenih pregledov vidnih osebnosti in njihove književniške dejavnosti, pri Janezu Vajkardu Valvasorju (glej spredaj odstavek 02.02), Marku Pohlinu (02.04) in Josipu Marnu (03.01). Kljub bolj ali manj jasno izraženemu zavedanju, da je Trubarjeva duhovna dejavnost s stališča Rimskokatoliške cerkve nesprejemljiva, so o njegovem knjižnem opusu zbrali in objavili podatke – Valvasor z velikim občudovanjem, Pohlin s škodljivo nedoslednostjo in s pripombo o krivoverstvu, Marn pa z natančnostjo in željo, da bi Trubar veljal za enega od velikih mož slovenstva. Že v 17. stoletju je postalo po Valvasorjevi zaslugi jasno, da vsakršno obravnavanje slovenske književnosti in slovenskega jezika vključuje tudi Trubarja. Tako je pozneje ravnal Jožef Kalasanc Erberg (02.05) in tako so ravnali Jernej Kopitar, Matija Čop in njuni nasledniki.

11.03. Podlaga za takšno stališče do Trubarjevega dela je spoznanje, da je Trubar utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika in začetnik slovenske književnosti. To spoznanje je na Slovenskem že leta 1689 določno in odločno zapisal in natisnil Valvasor. V različnih oblikah je izraženo tudi v leksikonskih in enciklopedijskih geslih. Proti koncu 19. stoletja ga je poudaril Ludwig Theodor Elze v svojih dveh obsežnih sestavkih za nemško protestantsko enciklopedijo in nemški biografski leksikon (03.02, 03.04); kot temeljna oznaka je bilo v istem času zapisano v nemškem Brockhausovem konverzijskem leksikonu (03.05) in češkem leksikonu (03.07), v 20. stoletju pa še v drugih tujejezičnih priročnikih (04.03, 04.05, 04.06), zelo poudarjeno celo v italijanski enciklopediji (04.04, pisec Andrej Budal) iz fašističnega časa. Vsebujejo ju seveda tudi izvirni slovenski sestavki pred drugo svetovno vojno (04.01, 04.02) in po njej (05.01 itn., 06.03, 07.01 itn.).

11.04. Tako označena pomembnost pa sestavljalcev nekaterih velikih tujih enciklopedij in leksikonov v 19. in 20. stoletju (03.04,

03.06, 09.01) ni prepričala, da bi morali vanje uvrstiti tudi Trubarja. O spornosti takega uredniškega stališča govori tudi nemajhna skupina tujih priročnikov, ki Trubarja obravnavajo.

11.05. Od sestavkov v različnih tujih ter slovenskih izvirnih ali dopoljenih leksikonih se po dolžini, strokovnosti in izčrpnosti loči skupina treh člankov v velikih nacionalnih dosežkih, tj. v *Enciklopediji Jugoslavije* (08.01, Jože Koruza), *Slovenskem biografskem leksikonu* (08.02, Jože Rajhman) in *Enciklopediji Slovenije* (08.04, Igor Grdina). Po dolžini in takratnem pomenu sta z njimi premerljiva omenjena (11.03) Elzejeva sestavka. Obravnavanje Trubarja v teh besedilih je temeljito; opozarjanje na različno izčrpnost in pomanjkljivost gesel (gl. nadaljnje odstavke) zanje ne velja.

11.06. Nizanje leksikonskih podatkov o krajih in letih Trubarjevega delovanja je različno; celo v izvirnih slovenskih sestavkih in celo v drugi polovici 20. stoletja niha od neuporabne nedoločnosti (07.04) do zgledne preglednosti in natančnosti (08.03; 04.05, Josip Turk).

11.07. Še več raznovrstnosti je pri izboru za omembo Trubarjevih knjig in pri navajanju podatkov o njih. Nekaterim piscem in urednikom so se posrečile dobre rešitve (05.04), nekateri izvirni slovenski sestavki pa niso zadovoljivi (07.03).

11.08. Odnos do Trubarjevega prevajanja svetopisemskih besedil s pogosto zapletenimi teološkimi, leposlovnimi in slogovnimi prvimi se v krajših sestavkih, v katerih ni prostora za daljše razlage, kaže že v razvrščanju podatkov. Če so v sestavku navedeni *Ta evangeli svetiga Matevža z letnico 1555* in pojasnilom, da je to začetek slovenskega prevajanja *Nove zaveze*, nato njen prvi del (1557–)1558, zadnji spis 1577 in natis celote (1581–)1582, je že narejeno skoraj vse. Seveda pa kaže navesti tudi psalter 1566. Toda take rešitve ne srečamo pogosto.

11.09. Med tehtanjem, katere knjige kaže navesti, so marsikdaj neutemeljeno opuščene pesmarice; s tem je zamolčana ta stran Trubarjevega delovanja. Nekateri sestavki dovolj opozarjajo nanje (04.04, zlasti 07.04); seveda pa obširno informirajo o glasbi in pesmih glasbeni leksikoni (07.05, E. Škulj; 09.06; 09.19, M. Smolik).

11.10. Vrh Trubarjevega duhovniškega in reformatorskega delovanja, se pravi, njegovo delovanje v vlogi superintendenta 1561–65, je

v številnih sestavkih obravnavano pomanjkljivo ali pa celo zamolčano (05.04.), čeprav gre za obdobje, ko je Trubar načrtno in z natančno opredelitvijo teoloških in organizacijskih temeljev (*Articuli, Cerkovna ordninga*) poskrbel za protestantsko cerkveno organizacijo (Elze: »iz 'reformatorja' je postal 'instavrator' Cerkve, ki jo je odtlej vodil«, 03.04.) in oblikoval »Cerkev slovenskega jezika« (Grdina, 1999: 376). Nekajkrat je to nakazano le z oznako *Articulov* ali *Cerkovne ordninge* (05.01, 05.04). Še redkeje je omenjena za tisti čas čisto nova skrb za šolstvo, ki je bilo del Trubarjevega načrta (04.03).

11.11. Trubarjevo bivanje pri tržaškem škofu Petru Bonomu v nekaterih sestavkih sploh ni omenjeno (05.01); v nekaterih je omenjeno, vendar brez namiga ali pojasnila o njegovih spodbudah pri Trubarjevem miselnem razvoju; v nekaterih pa je zadovoljivo opozorjeno na Bonomov vpliv (05.04); še posebno v *Primorskem slovenskem biografskem leksikonu* (08.03). Preseneča, da sestavek v italijanski enciklopediji ni temu posvetil več pozornosti (04.04).

11.12. Krajši in srednje dolgi sestavki se že iz praktičnih razlogov ne spuščajo v širša pojasnjevanja o Trubarjevem idejnem razvoju; nekateri se tej pomembni sestavini neutemeljeno sploh izognejo. Zgleden je strnjen Turkov prikaz iz leta 1938 (04.05), ki omenja humanizem, Erazma Rotterdamskega, Bullingerja, Pelicana, Calvina, nato luteranstvo in povzemanje iz treh veroizpovedi. Tudi za kratka gesla je očitno mogoče izoblikovati dobro rešitev (05.01): »Sprva pod vplivom švic. reformatorjev, nato luteranec.« Rajhman piše o Trubarjevem »sprejemanju tujih vzorcev na njemu lasten način«, s čimer je »ustvaril zanj značilno slov. pot v protestantizmu« (08.02). Nasploh pa je to očitno ena izmed zahtevnejših tem, zato naj se je po mnenju leksikonistov lotevajo pisci velikih sestavkov (08.01 ipd.). Le malo pozornosti je posvečene Trubarjevemu teološkemu spisu *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor* in njegovim nazorom o etiki.

11.13. V kolikor toliko širših obravnavah jezika je v ospredju vprašanje, kakšno podlago je izbral Trubar za svoj knjižni jezik, zato pisci navajajo eno ali dve (ali njuno kombinacijo) izmed dosedanjih teorij ali celo tri (05.04); Grdina na podlagi kritike prejšnjih razloži svoje stališče (08.04). Nekateri opozarjajo, deloma iz sodobnega zornega kota, na germanizme in podobne pomanjkljivosti (03.07,

05.03). Nekaj piscev se posveča tudi orisu Trubarjevega sloga (07.01, 08.01, 08.02, 08.04, 09.15).

11.14. Le nekajkrat se razmislek o Trubarju dotakne njegovega pesniškega oblikovanja in pripovednih odlomkov (07.04, 08.01), torej začetkov slovenskega literarnega ustvarjanja v ožjem pomenu besede. Tudi Trubarjevo prevajanje svetopisemskih besedil pomeni (pravzaprav neopaženo) uvajanje literarnega izražanja v slovenščino; s tega stališča ni nepomembno, da je *Ta prvi deil tige Noviga testamanta* uvrščen v obsežno zbirko obravnava svetovnih književnih del (09.15).

11.15. Večina piscev sestavkov o Trubarju verjetno meni, da poudarek tipa »utemeljitelj slov. knjižnega jezika in književnosti« že sam po sebi pomeni, da je Trubarjevo delo temelj za razvoj slovenstva in narodne samobitnosti. Vendar so nekatere razprtije (npr. leta 1908, pa tudi pozneje) pokazale, da to ni samoumevno in splošno sprejeto. Zato je dragoceno, da je o možu, ki je »uvrstil slov. narod med evropske« (Rajhman, 08.02) in je »osrednja osebnost slov. kulturne zgodovine« (Grdina, 08.04), to posebej poudarjeno tudi v leksikonski in enciklopedijski obravnavi. Zanimivo je, da je to poudarjeno v slovenskem leksikončku za mladino (06.02), v tujem leksikonu pa je, na primer, opozorjeno na povzemanje Trubarjevega izročila v slovenskem narodnem prerodu na začetku 19. stoletja (09.15).

11.16. Opravljeni pregled obravnava Primoža Trubarja v enciklopedijah in leksikonih in na podlagi tega sestavljeni prikaz njihovih značilnosti (tu ga objavljam v nekoliko skrajšani obliki; celovita različica je objavljena v spletni reviji *Locutio* (<http://www.locutio.si>)) razkriva tudi izpolnjene/neizpolnjene temeljne izdelovalske zahteve (»know-how«) glede sestavkov za gutenberške enciklopedije in leksikone. Te zahteve pa ne morejo biti ne predmet ne cilj preseganja Gutenbergove galaksije: veljajo tudi za spletne različice in vzporednice leksikonov in enciklopedij – kljub njihovi globalnosti in soustvarjalni odprtosti. Zanesljivost in uporabnost spletnih enciklopedijskih tvorb lahko temeljita predvsem na odgovornem ravnanju avtorja/sodelavca. Temeljnih načel strokovnega komuniciranja namreč ne more omalovaževati niti internet niti katerikoli od prihodnjih, dandanašnji še neznanih postgutenberških medijev.

12

V seznamu, ki sledi, so navedeni pregledani **vir** in literatura. Pri vsakem viru je na koncu v oklepaju dodana številka odstavka, v katerem je obravnavan. Te številke so uporabljene tudi v sklepnem povzetku (zgoraj, poglavje 11); to omogoča hiter vpogled v vsebinski prikaz vira.

- ADB (1894): Allgemeine Deutsche Biographie 39. Leipzig: Verlag von Duncker u. Humboldt. (03.04)
- Album (2006): Album slovenskih književnikov. Ur. Aleksandra Lutar Ivanc. Ljubljana: Mladinska knjiga. (07.06)
- Antič, Igor (2002): Veliki svetovni biografski leksikon. Ljubljana: Mladinska knjiga. (07.03)
- BBK (1999): Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon 12. Spalten: Verlag Kirchenlexikon. (09.02)
- Berčič, Branko (1968): Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts. V: Abhandlungen über die Slowenische Reformation. München: dr. dr. Rudolf Trofenik, 152–268.
- Bertelsmann (1974): Das Bertelsmann Lexikon 10. Lexikothek. Gütersloh: Bertelsmann Lexikon-Verlag. (09.09)
- Bol'shaja (1956): Bol'shaja sovsetskaja enciklopedija 43. Moskva: Gosudarstvenoe naučnoe izdatel'stvo Bol'shaja sovsetskaja enciklopedija. (09.08)
- Britannica (1963): Encyclopaedia Britannica 1–23. Chicago itn. (09.01)
- Britannica (1993): Encyclopaedia Britannica 1–29. Auckland itn. (09.01)
- Brockhaus (1898): Brockhaus' Konversations-Lexikon 15. 14. izdaja. Leipzig. (03.05)
- Brockhaus (1974): Brockhaus Enzyklopädie 19. 17. izdaja. Wiesbaden. (09.10)
- DBE (1999): Deutsche biographische Enzyklopedie 10. München: K. G. Saur. (09.17)
- DEI (1970): Dizionario enciclopedico italiano 12. Rim: Istituto della Enciclopedia Italiana. (09.13)
- Dimitz, Avgust (1875): Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813 II, III. Ljubljana: Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- Dolar, Darko (1992): Literarna zgodovina. V: Enciklopedija Slovenije 6. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- EJ (1971): Enciklopedija Jugoslavije 8. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod. (08.01)
- Elze, Ludwig Theodor (1863): Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain während des sechzehnten Jahrhundert. Dunaj.
- Erberg, Jožef Kalasanc: gl. Uršič, Milena (1975).
- ES (1999): Enciklopedija Slovenije 13. Ljubljana: Mladinska knjiga. (08.04)
- Fekonja, Andrej (1886): O početkih slovenske književnosti. Ljubljanski zvon, str. 42 sl., 105 sl., 231 sl., 281 sl., 355 sl., 418 sl.
- Furunović, Dragutin (1996): Enciklopedija štamparstva 3. Beograd. (09.16)
- Glonar, Joža (1933): Poučni slovar 2. Ljubljana: Umetniška propaganda. (04.02)
- Golob, Berta (1960): Znani obrazi. Ljubljana: Mladinska knjiga. (06.02)
- Grdina, Igor (1999): Trubar, Primož. V: Enciklopedija Slovenije 13. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Italiana (1937): Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti 34. Rim: Istituto della Enciclopedia Italiana. (04.04)
- Kindler (1988): Kindlers Neues Literatur Lexikon 16. München: Kindler. (09.15)
- Larousse (1933): Larousse du XXe siècle 6. Pariz. (09.01)
- Larousse (1964): Grand Larousse encyclopedique 10. Pariz. (09.01)
- LJM (1984): Leksikon jugoslavenske muzike 2. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«. (09.06)
- LThK (1938): Lexikon für Theologie und Kirche 10. Freiburg in Breisgau: Herder. (04.05)
- LThK (2001): Lexikon für Theologie und Kirche 10. Freiburg, Basel, Rom, Wien: Herder. (09.18)
- LUI (1980): Lessico universale italiano 23. Rim: Istituto della Enciclopedia Italiana. (09.12)
- Lukman, Franc Ksaver (1959): Pripombe o Dolničarjevi »Bibliotheca publica Labacensis«. Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. 5-6, 1959, 469–476.
- Mala (1986): Mala enciklopedija 3. 3. izdaja. Beograd: Prosveta. (09.07)
- Malaja (1958–60): Malaja sovska enciklopedija, 3. izdaja. Moskva: Gosudarstvenoe naučnoe izdatel'stvo Bol'shaja sovska enciklopedija. (09.08)
- Marn, Josip (1883), Jezičnik. 21. leto. Knjiga slovenska v dobah XVI. in XVII. veka. Priloga k: Učiteljski tovariš, Ljubljana. (03.01)
- Masaryk (1933): Masarykův slovník naučný 7. Praga: Československý kompas. (04.06)

- Meyers (1887): Meyers Konversations-Lexikon 16. Leipzig in Dunaj: Bibliographisches Institut. (03.06)
- Meyers (1978): Meyers Enzyklopädisches Lexikon 23. Mannheim, Wien, Zürich: Lexikonverlag. (09.11)
- MGG (2006): Musik in der Geschichte und Gegenwart 16. München. (09.19)
- Mladi vedež (1961): Mladi vedež. Ljubljana: Mladinska knjiga. (06.03)
- Moja prva (1987): Moja prva enciklopedija. Ljubljana: Mladinska knjiga. (06.01)
- MSE (1976): Mala splošna enciklopedija 3. Ljubljana: DZS. (05.03)
- Munda, Jože (1989), Enciklopedija. V: Enciklopedija Slovenije 3. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ÖBL (1957–): Österreichisches biographisches Lexikon. Dunaj. (09.04)
- Opća (1982): Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda 8. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«. (09.05)
- OSN (1898): Ottův slovník naučný 13. Praga. (03.07)
- Pohlin, Marko (1803): Bibliotheca carnioliae. Dunaj. (02.04)
- Pohlin, Marko (2003): Bibliotheca carnioliae. Faksimile in kritični prevod Luka Vidmarja. Ljubljana: ZRC SAZU. (02.04)
- Primic, Janez Nepomuk (1814): Novi Němško-Slověnski bukvar, al A.B.C. Gradec. (02.05)
- PSBL (1990): Primorski slovenski biografski leksikon 16. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. (08.03)
- PWN (1982): Encyklopedia popularna PWN. 3. izdaja. Varšava: Państwowe wydawnictwo naukowe. (09.14)
- Rajhman, Jože (1982): Trubar (Truber) Primož. V: Slovenski biografski leksikon 13. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- REPTK (1885): Real-Enzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche 16. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung. (03.02)
- Rupel, Mirko (1952): Primož Trubar in Formula concordiae. V: Drugi Trubarjev zbornik. Ljubljana: Slovenska matica.
- Rupel, Mirko (1962): Primož Trubar. Življenje in delo. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SBL (1982): Slovenski biografski leksikon 13. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. (08.02)
- SK (1982): Slovenska književnost. Zbirka Leksikoni Cankarjeve založbe. Ljubljana: Cankarjeva založba. (07.01)

- SK (1996): Slovenska književnost. Zbirka Sopotnik. Ljubljana: Cankarjeva založba. (07.02)
- Slomšek, Anton Martin (1862): Slava rajnim rodoljubom in utemeliteljem našega slovstva. V: Drobtnice za leto 1862, 71–79.
- Sova (1994): Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana: Cankarjeva založba. (05.01)
- Sova (2006): Leksikon Sova. Ljubljana: Cankarjeva založba. (05.02)
- Stanojević, Stanoje (1929): Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka 2. Zagreb: Bibliografski zavod. (04.03)
- SVL (2005): Slovenski veliki leksikon 3. Ljubljana: Mladinska knjiga (07.04)
- Škulj, Edo (2005): Leksikon cerkvenih glasbenikov. Ljubljana: Družina. (07.05)
- Šlebinger, Janko (1928): Album slovenskih književnikov. Ljubljana: Tiskovna zadruga. (04.01)
- Trubar, Primož (1986): Pisma Primoža Trubarja. Ur. Jože Rajhman. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Uršič, Milena (1975): Jožef Kalasanc Erberg in njegov Poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. (02.05)
- Valvasor, Janez Vajkard (1689): Die Ehre deß Herzogthums Crain II. Ljubljana. Cit. po izd. 1877, Novo mesto. (02.02)
- Valvasor, Janez Vajkard (1984): Slava vojvodine Kranjske. Izbrana poglavja, izbral in prevedel Mirko Rupel. Ljubljana: Mladinska knjiga. (02.02)
- Vinkler, Jonatan (2005): Slovenska protestantska veroizpoved in cerkveni red za vse dni v letu. V: Zbrana dela Primoža Trubarja 3. Ljubljana, 605–644.
- VSL (1998): Veliki splošni leksikon v osmih knjigah 2. Ljubljana: DZS. (05.04)
- Weismann, Christoph (1973): Trubers »Cerkovna ordninga«. V: Primož Trubar, Cerkovna ordninga. Slowenische Kirchenordnung. München: dr. dr. Rudolf Trofenik, XVII–XXV.
- Weltliteratur (1954): Die Weltliteratur. Biographisches, literaturhistorisches und bibliographisches Lexikon in Übersichten und Schtichwörtern 3. Dunaj: Verlag Brüder Hollinek. (09.03)
- wiki (2008): <http://sl.wikipedia.org/wiki/Trubar>. (10.01)
- Wurzbach, Constant von (1883): Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich 47. Dunaj. (03.03)